TADBIRKORLIK SUB'EKTLARIDA ISO VA HACCP KABI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA MAHSULOT IShLAB ChIQARIShNI JORIY ETIShDAGI DOLZARB MUAMMOLAR *(CASE STUDY: NAMANGAN REGION)*

Farrux Rustamjon o'g'li Asraqulov Lecturer,
Department of Financial Relations Faculty of Economics
Namangan State University
farruxasraqulov94@gmail.com

Annotatsiya. *Xalqaro standartlar (ISO 9001, ISO 14001, ISO 45001, HACCP va boshqalar) asosida ishlab chiqarishni tashkil etish mahsulot sifati, xavfsizligi va bozorga chiqish imkoniyatlarini oshiradi. Biroq rivojlanayotgan hududlarda, ayniqsa kichik biznes ulushi yuqori bo'lgan iqtisodiyotlarda standartlarni joriy etish jarayoni turli barerlar bilan cheklanadi. Ushbu maqolada Namangan viloyati misolida tadbirkorlik sub'ektlarida xalqaro standartlar asosida mahsulot ishlab chiqarishni joriy etishga to'sqinlik qiluvchi omillar adabiyotlar asosida tizimlashtirildi va rasmiy statistik hamda me'yoriy-huquqiy hujjatlar asosida hududiy kontekstga mos ravishda ustuvor to'siqlar tahlil qilindi. Tahlil natijalari moliyaviy resurslar taqchilligi, malakali kadrlar va bilim yetishmasligi, hujjatlashtirish/audit yuklamasi, ishlab chiqarish-texnologik bazaning yetarli emasligi, muvofiqlikni baholash infratuzilmasi (laboratoriya/sertifikatlash) bilan bog'liq muammolar hamda bozor talabining cheklanganligi kabi barerlar o'zaro bog'liq tizim ekanini ko'rsatadi. Xulosada Namangan viloyati sharoitida standartlar joriy etilishini tezlashtirish uchun klaster va tarmoq kesimida "birgalikda sertifikatlash", o'quv–konsalting ekotizimini kuchaytirish, laboratoriya xizmatlari qamrovini kengaytirish va davlat dastaklarini (axborot tizimlari, malaka oshirish,*

imrconf.com

imrconf.com

laboratoriyalarni xalqaro talablarga moslashtirish) mahalliy darajada "maqsadli" yo'naltirish tavsiya etildi.

Annotatsiya. *Organizatsiya proizvodstva na osnove mejdunarodnыx standartov (ISO 9001, ISO 14001, ISO 45001, HACCP i dr.) povыshaet kachestvo produksii, bezopasnost i vozmojnosti vыxoda na rынok. Odnako v razvivayuщixsya regionax, osobenno v stranax s vыsokoy doley malogo biznesa, protsess vnedreniya standartov ogranichen razlichnыmi barerami. V dannoy state na primere Namanganskoy oblasti na osnove literaturы sistematizirovanы faktorы, prepyatstvuyuщie vnedreniyu proizvodstva produksii na osnove mejdunarodnыx standartov v sub'ektax predprinimatelstva, i proanalizirovanы prioritetnыe prepyatstviya v sootvetstvii s territorialnыm kontekstom na osnove ofitsialnoy statistiki i normativnыx pravovыx aktov. Rezultatы analiza pokazыvayut, chto barerami yavlyayutsya vzaimosvyazannыe sistemы, takie kak nexvatka finansovыx resursov, nexvatka kvalifitsirovannogo personala i znaniy, nagruzka na dokumentatsiyu/audit, nedostatochnaya proizvodstvenno-texnologicheskaya baza, problemы s infrastrukturoy otsenki sootvetstviya (laboratoriya/sertifikatsiya) i ogranichennыy rынochnыy spros. V zaklyuchenii bыlo rekomendovano uskorit vnedrenie standartov v usloviyax Namanganskoy oblasti, "sovmestnuyu sertifikatsiyu" na stыke klastera i seti, ukrepit ekosistemu obucheniya i konsultirovaniya, rasshirit oxvat laboratornыx uslug i "selenapravlenno" orientirovat gosudarstvennыe rыchagi (informatsionnыe sistemы, povыshenie kvalifikatsii, adaptatsiya laboratoriy k mejdunarodnыm trebovaniyam) na mestnom urovne.*

Annotation. *Organization of production under international standards (ISO 9001, ISO 14001, ISO 45001, HACCP, etc. However, the process of introducing standards in developing regions, especially in economies with a high share of small businesses, is limited to various barriers. In this article, on the example of the Namangan region, the factors that prevent the introduction*

of production in business entities on the basis of international standards were systematized on the basis of literature, and priority barriers were analyzed in accordance with the territorial context on the basis of official statistics and regulatory legal acts. The results of the analysis indicate that such barriers as a deficit of financial resources, lack of qualified personnel and knowledge, documentation/audit load, insufficient production-technological base, problems with compliance assessment Infrastructure (Laboratory/certification) and limited market demand are an interconnected system. In conclusion, in order to accelerate the introduction of standards in the conditions of the Namangan region, it was recommended to "jointly certify" in the cluster and network cross–section, strengthen the educational and consulting ecosystem, expand the coverage of laboratory services and "target" state supports (Information Systems, Professional Development, adaptation of laboratories to international requirements) at the local level.

Kalit so'zlar: *ISO 9001, ISO 14001, ISO 45001, HACCP, standartlar, to'siqlar, kichik biznes, muvofiqlikni baholash.*

Kirish (Introduction). Namangan viloyatida sanoat va tadbirkorlik faoliyati hudud iqtisodiyotining muhim drayverlaridan hisoblanadi: 2025 yil yanvar–oktabr oylarida viloyat korxonalari tomonidan 30 893,8 mlrd so'm sanoat mahsuloti ishlab chiqarilgan, fizik hajm indeksi 109,2% ni tashkil etgan. Shu bilan birga, 2025 yil 1 noyabr holatiga ko'ra viloyatda 4236 ta sanoat korxonasi faoliyat yuritgan bo'lib, ularning katta qismi oziq-ovqat, kiyim-kechak, nomutaviy mineral mahsulotlar va to'qimachilik kabi tarmoqlarga to'g'ri keladi.

Hududiy ishlab chiqarish tarkibida kichik biznesning ulushi yuqori: hisobot davrida kichik tadbirkorlik sub'ektlari sanoat ishlab chiqarishining 51,6%ini bergan. Bu holat standartlarni joriy etish masalasini alohida dolzarb qiladi, chunki xalqaro standartlar mahsulot sifati/xavfsizligi, jarayonlar

imrconf.com

barqarorligi, ta’minot zanjiri ishonchliligi va eksportga chiqishda “ishonch signali” sifatida xizmat qilishi mumkin.

Biroq amaliyotda standartlarni joriy etish, ayniqsa kichik va o‘rta korxonalarda, katta tranzaksion xarajatlar va institutsional cheklovlar bilan bog‘liq. Masalan, HACCP joriy etilishidagi to‘siqlar bo‘yicha empirik tadqiqotlar “HACCPni tushunmaslik/murakkab deb bilish”, “vaqt yetishmasligi”, “xodimlar aylanishi”, “xodimlarning motivatsiyasi pastligi”, “prerekvizit dasturlar (GMP/GHP) yetishmasligi” kabi barerlarni yuqori ulushda qayd etadi. Xalqaro standartlar (ISO 9001, ISO 14001 va h.k.) bo‘yicha ham kichik biznesda asosiy muammolar sifatida resurslar cheklanganligi, hujjatlashtirish yuklamasi, malaka va bilim yetishmasligi, rahbariyat qo‘llab-quvvatlovi yetarli emasligi keng uchraydi.

Namangan viloyati sanoatining texnologik tuzilishi ham muhim kontekst hisoblanadi: 2025 yilda viloyatda quyi texnologik tarmoqlar ulushi 73,9%, yuqori texnologik tarmoqlar ulushi esa 1,5% atrofida qayd etilgan. Bu esa standartlar talab qiladigan o‘lchovlar, texnologik nazorat, laboratoriya sinovlari va jarayon barqarorligi uchun texnik/infratuzilmaviy tayyorgarlik darajasi noteng bo‘lishi mumkinligini anglatadi.

Shu asosda maqolaning maqsadi: Namangan viloyati sharoitida tadbirkorlik sub’ektlarida xalqaro standartlar asosida mahsulot ishlab chiqarishni joriy etishga to‘sqinlik qiluvchi barerlarni (i) adabiyotlar asosida tizimlashtirish, (ii) rasmiy statistika va me’yoriy-huquqiy islohotlar kontekstida hudud uchun ustuvor to‘siqlarni asoslash.

Tadqiqot savoli: Namangan viloyatida kichik biznes ustun bo‘lgan sanoat muhitida xalqaro standartlar (ISO/HACCP) joriy etilishiga qaysi to‘siqlar eng kuchli ta’sir ko‘rsatadi va ularni kamaytirishning real mexanizmlari nima?

Metodika (Methods) Ushbu ish skoping (keng qamrovli) adabiyotlar tahlili va ikkinchi darajali ma’lumotlar (desk study) yondashuviga asoslanadi:

imrconf.com

imrconf.com

1. **Adabiyotlar tahlili:** ISO 9001/14001/45001 hamda HACCP joriy etilishidagi to‘siqlar haqidagi ilmiy maqolalar va amaliy tahlillardan barerlar ro‘yxati yig‘ildi va mavzular kesimida kodlandi. HACCP bo‘yicha to‘siqlar empirik o‘lchovlar bilan berilgan tadqiqotlar (masalan, Turkiya tajribasi) asosiy dalil manbai sifatida olindi.

2. **Hududiy kontekst tahlili:** Namangan viloyati sanoati haqidagi rasmiy press-reliz ma’lumotlari (ishlab chiqarish hajmi, korxonalar soni, tarmoqlar kesimi, kichik biznes ulushi, texnologik tuzilma) orqali standartlarga ehtiyoj yuqori bo‘lgan tarmoqlar va cheklov ehtimoli kuchli bo‘lgan omillar baholandi.

3. **Institutsional muhit tahlili:** O‘zbekistonda texnik jihatdan tartibga solish va standartlashtirish sohasidagi islohotlar (laboratoriyalarni xalqaro talablarga moslashtirish, malaka oshirish, milliy axborot tizimlarini integratsiya qilish kabi yo‘nalishlar) bo‘yicha me’yoriy hujjatlar tahlil qilindi.

Ushbu metodika maqsadga muvofiq, maqolada to‘siqlarni dalilli va tizimli tarzda xaritalash, keyingi empirik bosqich (so‘rovnoma/intervyu/keyc) uchun gipoteza va indikatorlar bazasini tayyorlashdan iborat.

Adabiyotlar va hududiy kontekst tahlili asosida barerlar 6 toifaga guruhlandi (1-jadval).

1-jadval. Xalqaro standartlarni joriy etishda asosiy to‘siqlar (tipologiya)

Barer guruhi	Mazmuni (amaliy ko‘rinishi)	Manbalardagi dalillar	Namangan kontekstida muhimligi
1) Moliyaviy-iqtisodiy	Sertifikatlash/audit, konsalting, laboratoriya sinovlari, modernizatsiya	ISO 14001 bo‘yicha kichik korxonalarda joriy etish qiymati va investitsiya hamda byurokratiya/hujjatlar	Kichik biznes ulushi 51,6% bo‘lgan muhitda resurs cheklovi

imrconf.com

	xarajatlari; vaqt va ishlab chiqarish to‘xtashi bilan bog‘liq “yashirin” xarajatlar	asosiy barer sifatida qayd etiladi. HACCPda ham tayyorgarlik va sharoitlarni yaxshilash qimmatga tushishi barqaror to‘siq bo‘lishi mumkin.	birinchi o‘ringa chiqadi.
2) Bilim va kadrlar	Standartni tushunish, ichki audit, hujjatlashtirish, xavf tahlili; xodimlar o‘qitilishi yetishmasligi	HACCP tadqiqotida HACCPni bilmaslik (63,5%), xodimlar tayyorgarligi yetishmasligi va murakkab terminologiya keng uchraydi. ISO 9001 joriy etilishida ham “tajriba/bilim kamligi” va “resurslar cheklanganligi” asosiy muammo sifatida qayd etiladi.	Oziq-ovqat, to‘qimachilik, kiyim ishlab chiqarish kabi tarmoqlar ulushi katta bo‘lgani uchun (4236 korxona ichida yuqori ulush) kadrlar standartizatsiyasi muhim.
3) Tashkiliy madaniyat va rahbariyat	Yuqori rahbariyatning qo‘llab-quvvatlovi past; xodimlar qarshiligi; “sifat madaniyati” zaif	ISO 14001 adabiyotida rahbariyat resurs/majburiyat yetishmasligi, xodimlar va o‘rta bo‘g‘in qarshiligi barer sifatida keltiriladi.	Kichik korxonalarda qaror qabul qilish markazlashgan; rahbariyat motivatsiyasi bo‘lmasa, standart

imrconf.com

			“qog‘ozda” qolishi xavfi yuqori.
4) Texnologik va jarayonlar tayyorgarligi	GMP/GHP kabi prerekvizitlar, sanitariya, o‘lchov-nazorat, kalibrovka, ishlab chiqarish barqarorligi	HACCP bo‘yicha empirik tadqiqotda prerekvizit dasturlar yetishmasligi (92,2%) eng kuchli barer sifatida ko‘rsatilgan; shuningdek infratuzilma/fizik sharoit yetarli emasligi qayd etilgan.	Viloyatda quyi texnologik tarmoqlar ulushi 73,9%, yuqori texnologik ulush 1,5% — modernizatsiya va jarayon nazoratida bo‘shliq ehtimolini oshiradi.
5) Muvofiqlikni baholash infratuzilmasi (QI)	Laboratoriya/sertifikatlash xizmatlari qamrovi, kompetensiya, xalqaro tan olinishi; bozorlarda tan olinadigan natijaga chiqish	UNIDO materiallarida rivojlanayotgan mamlakatlarda CAB/laboratoriyalar uskuna, infratuzilma va tayyor kadrlar yetishmasligi sababli mandat xizmatlarni bajarishda qiynalishi, biznes esa “manzil bozorlarda tan olinadigan” kompetent provayder topishda qiynalishi aytilgan. ISO ham ko‘p holatda rivojlanayotgan davlatlarda	Hududiy darajada laboratoriya xizmatlariga talab yuqori (oziq-ovqat, to‘qimachilik va h.k.), ammo xizmatlar qiymati/masofasi/qamrovi cheklangan bo‘lsa, sertifikatlash “qimmat” va “sekin”lashadi (QI bareri).

imrconf.com

		akkreditatsiya/sertifikatlash/sinov laboratoriyalarini tashkil etish uchun resurs va ekspertiza yetishmasligini ta'kidlaydi.	
6) Bozor va regulyator muhiti	Mijoz/distribyutor talabining pastligi; eksport zanjiriga kirish qiyin; axborot yetishmasligi	ISO 14001 bo'yicha ishlarda standartga talab ko'pincha eksport va distribyutor bosimi bilan bog'lanadi, barerlar ichida byurokratiya va bilim yetishmasligi qayd etiladi. ISO manbaida standartlashtirish bo'yicha axborot yetishmasligi rivojlanayotgan mamlakatlarda sanoat uchun sezilarli muammo ekani keltiriladi.	Namanganda eksportga yo'naltirish kuchaysa, standartlarga talab "bozor tomonidan" o'sadi; aks holda standartga sarf "daromadga tez aylanmasligi" tufayli motivatsiya pasayadi.

Muhokama (Discussion). "Kichik biznes dominantligi" barerlarni kuchaytiradi. Namangan viloyatida kichik tadbirkorlik sub'ektlari sanoat ishlab chiqarishining yarmidan ko'pini berishi (51,6%) standartlarni joriy etishda

resurslar cheklanganligi muammosini markazga olib chiqadi. Kichik korxonalarda jumladan,

- ✓ “sertifikatlash + konsalting + laboratoriya” xarajatlari aylanma kapitalga bosim qiladi;
- ✓ xodimlarni ajratib o‘qitish va hujjatlashtirish uchun vaqt topish qiyin;
- ✓ standartga sarf tez foydaga aylanmasa, qaror kechikishi mumkin.

Bu holat ISO 14001 adabiyotidagi “qiymat/investitsiya” va “qag‘ozbozlik/audit vaqt yuklamasi” barerlari bilan mos keladi.

Oziq-ovqat va yengil sanoat tarmoqlarida HACCP/GMP “prerekvizit” to‘sig‘i birinchi o‘rinda hisoblanadi. Namanganda korxonalar soni bo‘yicha yuqori ulush oziq-ovqat va kiyim ishlab chiqarishga to‘g‘ri keladi. Bu tarmoqlarda HACCP/ISO 22000 kabi xavfsizlik standartlari uchun GMP/GHP, sanitariya-gigiena, izchil nazorat va hujjatlashtirish “poydevor” hisoblanadi. Turkiya misolidagi empirik natijalarda prerekvizit dasturlar yetishmasligi 92,2% bilan eng katta to‘siq sifatida chiqqan; shuningdek, xodimlar tayyorgarligi va vaqt yetishmasligi ham yuqori ulushda qayd etilgan. Demak, Namanganda ham oziq-ovqat korxonalarida standartni to‘g‘ridan-to‘g‘ri “sertifikat” sifatida emas, balki avvalo ishlab chiqarish gigienasi va jarayon intizomi sifatida qurish zarur.

Texnologik tuzilma past bo‘lgan muhitda standartlar “jarayon nazorati” talabini kuchaytiradi.

Viloyatda quyi texnologik tarmoqlar ulushi 73,9% bo‘lishi, yuqori texnologik ulushning 1,5% atrofida qolishi standartlar talab qiladigan texnologik nazorat, o‘lchov, kalibrovka, izchillik va laboratoriya sinovlarini ta’minlashda tuzilmaviy qiyinchiliklar bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan, “texnologik barer” faqat uskuna emas, balki:

- ✓ metrologik ta’minlanganlik,
- ✓ xomashyo kirish nazorati,

imrconf.com

- ✓ jarayon variatsiyasini kamaytirish,
- ✓ mahsulot trassirovkasi (traceability),
- ✓ kabi elementlarni qamrab oladi.

Muvofiqlikni baholash infratuzilmasi (QI) — “sistemaviy” barer holatlari taxlili.

Ko‘p korxonalar uchun standartga o‘tishning eng og‘riqli nuqtasi — tan olinadigan muvofiqlikni baholash (sinov, inspeksiya, sertifikatlash, akkreditatsiya) zanjiriga chiqish. UNIDO manbalarida rivojlanayotgan mamlakatlarda laboratoriya/muvofiqlikni baholash organlari uskuna, infratuzilma va malakali kadrlar yetishmasligi sabab qiynalishi, xususiy sektor esa manzil bozorlarda tan olinadigan kompetent provayder topishda mushkullikka uchrashi ta’kidlanadi. ISO tomonidan ham rivojlanayotgan mamlakatlarda milliy akkreditatsiya organlari, sertifikatlash organlari va sinov laboratoriyalarini barpo etish uchun resurs/ekspertiza yetishmasligi tez-tez uchrashi qayd etilgan.

O‘zbekistonda aynan shu yo‘nalishda islohotlar kun tartibiga chiqqan: laboratoriyalar salohiyatini xalqaro talablarga moslashtirish va mutaxassislar malakasini oshirishga qaratilgan vazifalar belgilangan. Shuningdek, texnik jihatdan tartibga solish sohasida milliy axborot tizimlarini integratsiya qilish (jumladan laboratoriya axborot tizimlari bilan) kabi choralar ham axborot va shaffoflik barerini pasaytirishga xizmat qiladi.

Natijalarga tayanilgan holda, Namangan viloyatida standartlar joriy etilishini tezlashtirish uchun 3 bosqichli yondashuv maqsadga muvofiq: Jumladan,

(A) Bazaviy tayyorgarlik (0–6 oy):

- ✓ tarmoq kesimida (oziq-ovqat, to‘qimachilik, kiyim) GMP/GHP va ichki tartib-taomillarni standartlashtirish;
- ✓ “mini-o‘quv modullari”: HACCP tushunchasi, hujjatlashtirish, ichki audit, xavf tahlili (HACCPdagi bilim yetishmasligi barerini kamaytirish).

imrconf.com

(B) Institutsional qo‘llab-quvvatlash (6–18 oy):

✓ klaster/assosiatsiya orqali umumiy konsalting va umumiy audit xarajatlarini pasaytirish (“birgalikda sertifikatlash”);

✓ hududda laboratoriya xizmatlari qamrovini kengaytirish va sertifikatlash provayderlari kompetensiyasini kuchaytirish (QI barerini yumshatish).

(C) Bozorga bog‘lash (18+ oy):

✓ eksport/distribyutor talablari bilan bog‘langan tarmoqlarda standartlarni “bozor sharti”ga aylantirish (talabni kuchaytirish);

✓ ISO 14001/45001 kabi standartlarni ISO 9001 tajribasi asosida bosqichma-bosqich integratsiya qilish (kadr va madaniyat barerini pasaytirish).

Xulosa (Conclusion). Maqolada Namangan viloyati misolida xalqaro standartlar asosida mahsulot ishlab chiqarishni joriy etishga to‘sqinlik qiluvchi barerlar 6 toifada tizimlashtirildi: moliyaviy resurslar, bilim/kadrlar, tashkiliy madaniyat, texnologik tayyorgarlik, muvofiqlikni baholash infratuzilmasi (QI) va bozor/regulyator muhiti. Namanganda kichik biznes ulushi yuqori (51,6%), ishlab chiqarish tarkibida oziq-ovqat va yengil sanoat korxonalari ko‘p, texnologik tuzilmada quyi texnologik tarmoqlar ustun (73,9%) ekani barerlarning “resurs + tayyorgarlik” tabiatini kuchaytiradi.

Eng muhim xulosa: standartlarni joriy etish muammosi yakka korxona muammosi emas, balki tizim (korxona–infratuzilma–bozor) muammosidir. Shu bois Namangan sharoitida samarali yechim — (i) bazaviy prerekvizitlarni (GMP/GHP) ommalashtirish, (ii) klaster asosida xarajatlarni pasaytirish, (iii) laboratoriya/sertifikatlash xizmatlari qamrovini kuchaytirish, (iv) davlat islohotlarini mahalliy ehtiyojga “maqsadli” yo‘naltirishdan iborat.

imrconf.com

imrconf.com

FOYDALANILGAN MANBALAR

1. Namangan viloyati Statistika boshqarmasi. (2025). *Namangan viloyatida sanoat ishlab chiqarishi (2025-yil yanvar-oktabr), press-reliz.*

2. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. (2025). *Sanoat korxonalari soni (2025-yil 1-iyun holati).*

3. Baş, M., Yüksel, M., & Çavuşoğlu, T. (2007). Difficulties and barriers for the implementing of HACCP and food safety systems in food businesses in Turkey. *Food Control, 18*, 124–130.

4. Trafiałek, J., & Kołożyn-Krajewska, D. (2006). Difficulties during the implementation of the HACCP system… *[Journal article PDF]*.

5. Carrillo-Labella, R., et al. (2020). Motives, Barriers, and Expected Benefits of ISO 14001 in the Agri-Food Sector. *Sustainability, 12*(5), 1724.

6. Napitupulu, S. et al. (2020). Critical success factors… ISO 9001 implementation… *[ResearchGate preprint]*.

7. Lazibat, T., et al. (2022). Determinants, barriers and outcomes of ISO 9001 adoption… *Journal of Accounting and Management, 12*(2).

8. UNIDO. (2020). *Conformity Assessment Brochure.*

9. ISO. (2008). *Standards and developing countries (Fast Forward).*

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2021). *PF-6240 — Texnik jihatdan tartibga solish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari…*

11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2024). *PQ-91 — Texnik jihatdan tartibga solish sohasida milliy axborot tizimini joriy etish…*

12. Liu, S., et al. (2023). Barriers to ISO 45001 adoption/implementation… *Safety Science / related outlet.*